

УДК 373.1:94(100) "05"(48)

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗАСОБАМИ ПІДРУЧНИКА З ІСТОРІЇ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

Ю. Б. Малієнко,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
e-mail: j-b-m@ukr.net*

У статті визначено сучасні вимоги до підручників з історії Середніх віків у контексті компетентнісного підходу до навчання, обґрунтовано актуальність взаємодії усіх його складових, що мають реалізовуватися на уроках все-світньої історії у 7 класі, охарактеризовано основні вимоги до формування історичної компетентності у семикласників засобами підручника, розкрито шляхи запровадження компетентнісного підходу на уроках всесвітньої історії у 7 класі, висвітлено навчально-пізнавальний та виховний потенціал зазначеного курсу. Автором проаналізована сутність предметної історичної компетентності як інтегрального показника когнітивної, дослідницької, емоційно-оцінної діяльності учнів. У статті наведено типи завдань, які може використовувати учитель для формування просторової, хронологічної, інформаційної, логічної, аксіологічної, компетентностей. Перетворення таких завдань на навчально-пізнавальну систему сприятиме формуванню у семикласників цілісної історичної компетентності.

Ключові слова: компетентність; компетентнісний підхід до навчання історії; історична компетентність; зміст курсу "Історія Середніх віків"; підручник з історії Середніх віків; навчально-пізнавальний та виховний потенціал підручника.

Постановка проблеми. Приєднання української освіти до європейського простору потребує ефективного запровадження компетентнісного підходу у навчально-виховний процес. Власне, ідея компетентнісного підходу вже має в українській педагогіці серйозне науково-методичне підґрунтя, проте модернізація змісту освіти вимагає й оновлення зазначеного підходу відповідно до кожного шкільного курсу, зокрема, історії Середніх віків. Тож на часі адаптація компетентнісного підходу до нових умов, програм, навчально-методичного забезпечення історичної освіти.

Аналіз останніх досліджень свідчить, що різнобічні проблеми компетентнісного підходу до навчання історії у загальноос-

вітній школі залишаються у центрі уваги українських вчених. Державний стандарт поставив завдання підготувати учнів до взаємодії з соціальним середовищем, до самореалізації їх як особистостей в умовах багатоманітного світу через засвоєння комплексу знань, формування відповідних компетенцій [3]. Концептуальні питання реалізації компетентнісного підходу розглядаються у працях К. О. Баханова, Н. М. Бібік, М. І. Бурди, Н. М. Гупана, О. В. Овчарук, О. Я. Савченко, О. І. Пометун та ін. Проблеми запровадження зазначеного підходу у навчання історії, зокрема, ролі та місця в цьому процесі шкільного підручника з історії, розкриваються у дослідженнях В. С. Власова, О. І. Локшиної, Т. І. Мацейків, П. В. Мороза, А. С. Приходько тощо. Водночас робіт, які б реалізовували основні позиції науковців щодо компетентнісного навчання у контексті курсу історія Середніх віків, поки що недостатньо. Це обумовлює актуальність нашого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Автор ставить за мету визначити новітні вимоги до підручника з історії Середніх віків у контексті компетентнісного навчання; обґрунтувати актуальність взаємодії усіх його складових, що мають реалізовуватися на уроках всесвітньої історії у 7 класі; обґрунтувати доцільність відбору форм, методів і засобів навчання семикласників відповідно до вимог компетентнісного підходу. Обрання нами саме цього курсу обумовлено його значним навчально-пізнавальним і виховним потенціалом. Щодо власне підходів, зазначимо: предметна історична компетентність та її складові є показниками державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, а фахова компетентність учителя — невід’ємною складовою успішної праці педагога.

Виклад основного матеріалу. Компетентність учнів розуміють як спеціальним шляхом структурований (організований) набір *знань, умінь, навичок і ставлень*, що дають змогу ефективно здійснювати діяльність або виконувати певні функції, забезпечуючи розв’язання проблем і досягнення певних стандартів у галузі професії або виду діяльності [4, с. 18].

Отже сучасною українською педагогікою визначено зміст предметних компетентностей — це навички, уміння, знання і ставлення, які мають бути сформовані впродовж навчання в школі.

Компетентнісний підхід до навчання історії розуміють як спрямованість освітнього процесу на формування історичної компетентності дитини, що є її інтегрованою характеристикою. На думку О. Пометун, така характеристика має сформуватися у

процесі навчання та включати знання, уміння, ставлення, досвід діяльності та поведінкові моделі особистості. Зазначимо, що компетентнісний підхід в освіті пов'язаний з особистісно орієнтованим і діяльнісним підходами до навчання, оскільки стосується особистості того, хто навчається, і може бути реалізованим і перевіреном у процесі виконання конкретною людиною певного комплексу дій [9, с. 66].

Відповідно до програми, предметна історична компетентність як інтегральний показник діяльності учнів включає системні знання про головні події, явища та тенденції в історії України та світу у V–XV ст., уміння їх зіставляти; розуміння школярами соціально-економічних, політичних, культурно-духовних явищ і процесів доби Середньовіччя; уміння використовувати різні історичні джерела для виявлення змін у житті та світогляді людей, діяльності історичних осіб; оцінювати значення та впливи відповідних процесів; виражено розглядати контраверсійні та суперечливі теми [7].

Зазначимо, що сучасні виміри історичної освіти, зокрема й курсу історія Середніх віків, передбачають знайомство учнів з розвитком, взаємозбагаченням, історико-культурними традиціями народів, які жили на території України. Таким способом забезпечується європейський контекст вітчизняної історії, розуміння семикласниками її поліетнічного, поліконфесійного характеру. Важливо також пояснити учням альтернативність, суперечливість поглядів на події V–XV ст., причини різних підходів до пояснення історичних процесів зазначеного періоду. Тому вчителю важливо самому усвідомлювати множинність позицій з різних питань історії, щоб ознайомити учнів з контраверсійними точками зору на одну й ту саму проблему.

Складові предметної історичної компетентності: хронологічна, просторова, інформаційна, логічна, аксіологічна компетентності [8, с. 106–107] – складні навчально-пізнавальні уміння учнів, спрямовані на опанування семикласниками відповідних елементів історичного змісту, вироблення школярами власного ставлення до фактів і постатей певної доби.

У змісті підручника це реалізується, з одного боку, у тексті, який має надати відповідну інформацію, з другого – у системі завдань, які перевірятимуть сформованість певної компетентності. Власне, зміст завдань передбачений правою колонкою програми – Державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Наведемо типи завдань, які може формулювати учитель, використовуючи зміст підручника з історії Середніх

віків. Перетворення таких завдань на навчально-пізнавальну систему сприятиме становленню у семикласників історичної компетентності.

Нагадаємо, що *хронологічна компетентність* — це уміння учнів орієнтуватися в історичному часі, розглядати суспільні явища в розвитку та у конкретних умовах епохи Середніх віків.

Типи завдань:

- на знання найважливіших дат, хронологічних меж подій, явищ, процесів; зіставлення років зі століттями; визначення послідовності та тривалості подій;
- зіставлення історичних подій, явищ з періодами, орієнтація в науковій періодизації історії Середніх віків; порівняння подій відповідно до часу, коли вони відбувалися; виокремлення сутнісних ознак історичного періоду чи етапу.

Просторова компетентність — уміння учнів орієнтуватися в історичному просторі Середньовіччя, використовувати карту як джерело інформації під час характеристики історичних фактів. Пам'ятаймо, що для переважної більшості семикласників майже всі географічні назви, що визначатимуть середньовічний простір, є новими і вимагають такої ж уваги, як й історичні. Окрім того, історико-географічні поняття, сформовані у 7 класі, є значною мірою наскрізними, актуальними для всіх наступних курсів світової та вітчизняної історії.

Типи завдань:

- локалізація історичних подій на карті; тлумачення історико-географічних понять; використання карти як джерела історичної інформації; топонімічні завдання;
- встановлення зв'язку між особливостями природно-географічних умов держави і способом життя населення; характеристика регіональних особливостей історичних процесів;
- використання карти для пояснення причин і наслідків історичних подій, процесів вітчизняної та всесвітньої історії (V–XV ст.), розвитку міжнародних відносин, пов'язаних з геополітичними чинниками;
- аналіз змісту історичної карти з використанням додаткових джерел.

Інформаційна компетентність — уміння семикласників пояснювати факти і явища на основі інформації, отриманої з різних джерел, їх аналіз, оцінювання, порівняння. Важливою умовою таких завдань є поєднання учнями інформації з різних джерел, представлених у підручнику (тексти різних типів, ілюстрації, карти, схеми тощо).

Типи завдань:

- опис (усний та письмовий) історичних подій, явищ;
- аналіз історичних джерел; розуміння різниці між фактом та інтерпретацією; виявлення тенденційної інформації та пояснення причин її необ'єктивності; самостійна інтерпретація історичних джерел Середньовіччя;
- аналіз і порівняння історичних фактів з використанням інформації з різних джерел;
- навчальні проекти.

Логічна компетентність — уміння семикласників пояснювати історичні факти, аналізувати їх, формулювати теоретичні поняття та оперувати ними.

Типи завдань:

- використання, тлумачення відповідної наукової термінології; аналіз, синтез, узагальнення школярами історичної інформації;
- знання та розуміння особливостей цивілізацій епохи Середніх віків, взаємовпливів і конфліктів між ними; аналіз причин, сутності, наслідків історичних фактів, життєдіяльності постатей;
- застосовування засвоєних знань і умінь у самостійному пошуку інформації з різних джерел для підготовки повідомлень і презентацій.

Аксіологічна компетентність — уміння семикласників формулювати власне ставлення до історичних подій епохи Середніх віків, постатей, версій минулого, їх оцінка.

Типи завдань:

- самостійна оцінка історичних фактів і життєдіяльності осіб на основі здобутих знань;
- емоційно-оцінні судження на основі загальнолюдських та національних цінностей.

Сучасна українська історична освіта спрямовує свої зусилля й на формування загальнокультурної компетентності — здатності учнів аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності [3]. Тому вивчення пам'яток культури відіграє велику роль у засвоєнні учнями історичних знань і формуванні відповідних компетентностей. Використовуючи представлені у підручниках культурологічні об'єкти, учителю варто звертати увагу на те, що вони мають бути: найважливішими та типовими для певного періоду; зрозумілими

учням, емоційно насиченими, здатними пробуджувати у школярів інтерес до рідних місць, зміцнювати любов до Батьківщини, почуття громадянського обов'язку перед нею; такими, що сприяють залученню до практичної роботи [2].

Окрім зображень пам'яток культури, важливими елементами позатекстового компоненту підручника є малюнки, фотографії, історичні реконструкції, схеми, карти, картосхеми тощо. Вони також можуть сприяти формуванню відповідних компетентностей за умов, що наведені зображення оптимально пов'язані з текстом та іншими структурними компонентами підручника, коректно розміщені в тексті та якісно виконані. Водночас увесь ілюстративний матеріал лише тоді зможе ефективно використовуватися, коли авторами продумана система роботи з ним: розроблені запитання і завдання, вміщені відповідні алгоритми тощо.

Звернемо увагу на виховні аспекти підручника, які фактично є елементами кожної складової історичної компетентності. Саме на уроках з історії Середніх віків учні знайомляться з важливими процесами становлення сучасної європейської цивілізації в різних її проявах: політичному, економічному, культурному; із зародженням європейського парламентаризму, з першими документами про права людини та іншими важливими аспектами середньовічної спадщини. Тому пізнавально-виховний процес на уроках всесвітньої історії у 7 класі має свою специфіку, що обумовлюється як змістом самого предмета, так і віковими особливостями семикласників: 1) в епоху Середніх віків починає формуватися фундамент сучасних загальнолюдських цінностей, що дає змогу учням краще зрозуміти норми етики і моралі сьогодення; 2) політична історія Середньовіччя сприяє формуванню в учнів ідеї про європейську єдність, що в сучасних інтеграційних умовах має значний громадянський потенціал; 3) розуміння динаміки економічного розвитку середньовічної Європи дає можливість семикласникам розібратися у багатьох питаннях сучасної історії та сприятиме розвитку прагматичних аспектів виховання; 4) вивчення питань про видатні досягнення світової культури V–XV століть, зокрема архітектури, скульптури, образотворчого мистецтва, активізує естетичне виховання; 5) романтизм лицарських часів багато в чому співпадає з віковим романтизмом семикласників. У цілому зміст підручників з історії Середніх віків активізує системну роботу вчителя щодо виховання толерантності в учнів, що сприяє становленню громадянської компетентності – здатності учня активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства [5, с. 382–383].

Опрацювання змісту підручника у контексті компетентнісного підходу дає змогу учням не орієнтуватися на сприйняття поданої в готовому вигляді авторської думки, чужого світобачення, а навчатися самостійно або ж у групі розв'язувати проблемні ситуації, висловлювати власні погляди, аналізувати наявні думки, судження, оцінки на ті чи інші історичні події і факти. Це і є той реальний шлях, який уможливорює самонавчання та самовдосконалення учнів у навчальному процесі [10]. У зв'язку з цим підручник варто розглядати як засіб формування загальнонавчальних та історичної компетентності учнів, тому він має бути діяльнісно орієнтованим. Сучасне викладання історії вимагає від учителя впровадження активних форм використання змісту підручника, які не тільки надають уроку необхідної динаміки, а й сприяють навчально-виховному процесу, закладаючи основи активної життєвої позиції школярів.

Висновки. Виходячи із компетентнісних вимог до навчально-виховного процесу, учні мають виробити власну точку зору, позицію щодо історичних подій і постатей. Діалогічний виклад навчального матеріалу, наявність звертань до дитини, персонально орієнтованих запитань тощо, забезпечуватимуть реалізацію виховних аспектів як компетентнісної, так і особистісно орієнтованої моделі навчання. Ефективне формування усього комплексу складових історичної компетентності на уроках всесвітньої історії у 7 класі сприятиме розумінню семикласниками складних, багатокомпонентних подій Середньовіччя, формуватиме вміння приймати власні рішення, робити обґрунтований вибір.

Література

1. Бібік Н. М. Врахування пізнавальних інтересів учнів у підручникотворення / Н. М. Бібік // Підручник XXI століття. – 2003. – № 1–4. – С. 48–52.
2. Гаврилюк Ж. М. Методика реалізації культурологічного змісту в курсі історії України [Електронний ресурс] / Ж. М. Гаврилюк. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals>.
3. Державний стандарт базової і повної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/>.
4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : “К.І.С.”, 2004. – С. 18.
5. Малієнко Ю. Б. Виховні аспекти змісту підручників “Історія Середніх віків” // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол. ; голов. ред. – О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2014. – Вип. 14. – 866 с. – С. 382–383.

6. Малієнко Ю. Б. Пам'ятки культури у змісті всесвітньої історії / Ю. Б. Малієнко // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія і методика навчання. – 2013. – № 10. – С. 3–21.
7. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Історія України; Всесвітня історія; Основи правознавства. 5–9 класи. – К. : Видавничий дім “Освіта”, 2013. – 96 с.
8. Пометун О. І. Практика реалізації компетентнісного підходу в суспільствознавчих дисциплінах / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : “К.І.С.”, 2004. – 112 с. – С. 105–107.
9. Пометун О. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті / О. Пометун // Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К. : “К.І.С.”, 2004. – 112 с. – С. 66–72.
10. Приходько А. С. Підручник з історії як засіб організації пізнавальної діяльності учнів [Електронний ресурс] / А. С. Приходько. – Режим доступу: <http://www.rozumniki.ua/ua/view-articles/id-pidruchnik-z-istor>.

References

1. Bibik N. M. Vrakhuanniapiзнаvalnykh interesivuchnivupidruchnykotvorenni / N. M. Bibik // Pidruchnyk XXI stolittia. – 2003. – № 1–4. – С. 48–52.
2. Havryliuk Zh. M. Metodyka realizatsii kulturolohichnoho zmistu v kursy istorii Ukrainy [Elektronnyi resurs] / Zh. M. Havryliuk. – Rezhym dostupu: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals>
3. Derzhavnyi standart bazovoi i povnoi serednoi osvity [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://osvita.ua/legislation/>
4. Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovy dosvid ta ukrainski perspektyvy: Biblioteka z osvithoi polityky / pid zah. red. O. V. Ovcharuk. – K. : “K.I.S.”, 2004. – S. 18.
5. Maliienko Yu. B. Vykhovni aspekty zmistu pidruchnykyv “Istoriia Serednikh vikiv” // Problemy suchasnoho pidruchnyky : zb. nauk. prats / [red. kol. ; holov. red. – O. M. Topuzov]. – K. : Pedahohichna dumka, 2014. – Vyp. 14. – 866 s. – S. 382–383.
6. Maliienko Yu. B. Pamiatky kultury u zmisty vsesvitnoi istorii / Yu. B. Maliienko // Istoriia i suspilstvoznnavstvo v shkolakh Ukrainy: teoriia i metodyka navchannia. – 2013. – № 10. – S. 3–21.
7. Navchalni prohramy dlia zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv: Istoriia Ukrainy; Vsesvitnia istoriia; Osnovy pravoznavstva. 5–9 klasy. – K. : Vydavnychiy dim “Osvita”, 2013. – 96 s.
8. Pometun O. I Praktyka realizatsii kompetentnisnoho pidkhodu v suspilstvoznnavchykh dystsyplinakh / O. I. Pometun, H. O. Freiman // Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti: svitovy dosvid ta ukrainski perspektyvy: Biblioteka z osvithoi polityky / pid zah. red. O. V. Ovcharuk. – K. : “K.I.S.”, 2004. – S. 105–107.

9. Pometun O. Dyskusiiia ukrainskykh pedahohiv navkolo pytan zaprovadzhennia kompetentnisnoho pidkhodu v ukrainski iosviti / O. Pometun // Kompetentnisnyi pidkhid u suchasniosviti: svitovy dosvid ta ukrainski perspektyvy / [pidzah. red. O. V. Ovcharuk]. – K. : “K.I.S.”, 2004. – S. 66–72.
10. Prykhodko A. S. Pidruchnyk z istorii yak zasib orhanizatsiiu piznavalnoi diialnosti uchniv [Elektronnyi resurs] / A. S. Prykhodko. – Rezhym dostupu: <http://www.rozumniki.ua/ua/view-articles/id-pidruchnik-z-istor>

Малиенко Ю. Б.

ФОРМИРОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СРЕДСТВАМИ УЧЕБНИКА ПО ИСТОРИИ СРЕДНИХ ВЕКОВ

В статье определены современные требования к учебникам по истории Средних веков в контексте компетентного подхода к обучению, обоснована актуальность взаимодействия всех его составляющих, которые должны реализовываться на уроках всемирной истории в 7 классе, охарактеризованы основные требования к формированию исторической компетентности у семиклассников средствами учебника, раскрыты пути введение компетентного подхода на уроках всемирной истории в 7 классе, освещены учебно-познавательный и воспитательный потенциал данного курса. Автором проанализирована сущность предметной исторической компетентности как интегрального показателя когнитивной, исследовательской, эмоционально-оценочной деятельности учащихся. В статье приведены типы заданий, которые может использовать учитель для формирования пространственной, хронологической, информационной, логической, аксиологической, компетентностей. Преобразование таких заданий на учебно-познавательную систему будет способствовать формированию у семиклассников целостной исторической компетентности.

Ключевые слова: компетентность; компетентный подход; историческая компетентность; содержание курса “История Средних веков”; учебник по истории Средних веков; учебно-познавательный и воспитательный потенциал учебника.

Malienko Yu.

FORMATION OF HISTORICAL COMPETENCE BY MEANS OF A TEXTBOOK ON HISTORY OF THE MIDDLE AGES

In the article, the modern requirements to the textbooks on history of the Middle Ages in the context of a competence-based approach to learning were determined; the topicality of interaction of all its components that must be ensured at the lessons of world history in the 7th grade was specified; the basic requirements to the formation of historical competence of the seventh grade pupils by means of a textbook were featured; the ways to introduce competence-based approach to world history lessons in the 7th grade were found out, the educational and in formative as well as upbringing potential of the above mentioned course was considered. The author analyzed the historical

nature of the subject competence as an integral indicator of cognitive, research, emotional and evaluation activity of pupils. The article describes the types of tasks that a teacher can use to create spatial, chronological, informative, logical, axiological competence. The conversion of such problems into a teaching and learning system will contribute to the seventh grade pupils' coherent historical competence.

Keywords: competence; competence-based approach to teaching history; historical competence; content of the course "History of the Middle Ages"; a textbook on the history of the Middle Ages; educational; informative and educational potential of a textbook.

УДК 37.091.671.11

СИСТЕМА ЗАВДАНЬ У ПІДРУЧНИКАХ З БІОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПРЕДМЕТНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Н. Ю. Матяш,

*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу біологічної,
хімічної і фізичної освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
e-mail: matyash_2@ukr.net*

У статті розкрито окремі методичні можливості завдань в підручниках з біології як засобу самостійного засвоєння змісту та формування в учнів предметної (біологічної) компетентності. На прикладі чинних підручників "Біологія, 6 клас" (2014 р.) і "Біологія. 7 клас" (2015 р.) запропоновано порядок і підходи до розміщення різних завдань з урахуванням їх функцій: інформаційної, трансформаційної, мотиваційної, актуалізаційної, самоосвітньої, практико-орієнтованої, самоконтролюючої. Обґрунтовано розміщення завдань на початку розділу і параграфа; в параграфі (в тексті та поза текстом); в кінці параграфа і розділу та наведено приклади різних типів завдань. При конструюванні компетентнісно орієнтованих завдань і включення їх у підручники з біології потрібно враховувати результати міжнародного моніторингового дослідження TIMMS і PISA.

Ключові слова: підручник; біологія; система завдань; учні; предметна компетентність.